

Tarihî Yönü ve Faaliyetleriyle Selçuklular Döneminden Bir Şair: Edîb Sâbir

Pınar KAYA TAN

Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye,
pinarkaya@klu.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 19.08.2023

Kabul: 17.11.2023

Yayın: 31.12.2023

Keywords:

Edîb Sâbir,
Selçuklular,
Hârezmşâhlar,
Sencer,
Atsız.

Edîb Sâbir Şihâbüddin b. İsmâil Tirmizî (ö. 538-542/1143-1147[?]), hem Büyük Selçuklu Devleti (431-552/1040-1157) hem de Hârezmşâhlara (490-628/1097-1231) hizmet etmiş, sultanların saraylarında bulunmuş ve giderek nüfuz sahibi olmuş, Farsça söyleyen meşhur şair ve edipleridir. Onun hakkında bilgi veren kaynaklar daha ziyade Farsça yazılmış şair tezkireleridir. Bununla beraber gerek bu tezkirelerde gerekse tarihî kaynaklarda Edîb Sâbir hakkında sınırlı malumata rastlanmaktadır. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in (511-552/1118-1157) ve akabinde de Hârezmşâh Atsız'ın (523-551/1128-1156) teveccühünü kazanmış olan Edîb Sâbir, mezkûr hükümdarlar arasındaki siyasi çekişmelerde de kritik bir rol oynamış; hatta onun canı pahasına hadiselerin seyrini değiştirdiği rivayet edilmiştir. Edîb Sâbir'in günümüze ulaşmış yegâne eseri olan *Dîvân*'ı ise tarih ve edebiyat çalışmaları açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Edîb Sâbir eserinde dönemin ileri gelen hükümdarlarına, hânedan üyelerine, devlet görevlilerine ve hayatında iz bırakan şahsiyetlere övgülerde bulunmuştur. Muhakkak ki siyasi ve edebî şahsiyetler hakkındaki fikir ve düşünceleri dizelerine yansımıştır. Bununla beraber tabiat olaylarından, gündelik yaşama, Horasan çevresindeki şehir ve bölgelerden, iklimsel ve çevresel koşullara kadar pek çok hususa da manzumelerinde yer vermiştir. Bu çalışmada ise Selçuklu siyasi tarihinde de etkili, ilmî ve edebî şahsiyetlerden biri olan Edîb Sâbir'in hayatı ve faaliyetlerinin bilhassa tarihî boyutunun *Dîvânî*'ndan da yararlanılarak tespitine çalışılmıştır.

A Poet in Seljuk Period with His Historical Aspect and Activities:

Adîb Sâber

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 19.08.2023

Accepted: 17.11.2023

Published: 31.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Adîb Sâber,
Seljuks,
Khwārazm-shāhs
Sandjar,
Atsız.

Adîb Sâber, Sehâb al-Dîn b. Ismâ'îl Termedî (d. 538-542/1143-1147[?]) served both the Great Seljuk State (431-552/1040-1157) and the Khwārazm-shāhs (490-628/1097-1231). He was one of the famous poets and adibs, who read in Persian in the palaces of the sultans and increasingly influential. The sources giving information about him are mostly poet biographies written in Persian. However, there is limited information about Adîb Sâber in both these biographies and historical sources. Adîb Sâber, who had gained the favor of the Great Seljuk Sultan Sandjar (r. 511-552/1118-1157) and subsequently Khwārazm-shāh Atsız (r. 523-551/1128-1156), he also played a critical role between the mentioned rulers in the political conflicts; even It has been narrated that he changed the course of events at the expense of his life. His *Dîwân* which was the only work of Adîb Sâber's that has survived to the present day is a rich content in terms of history and literary studies. In his work, Adîb Sâber praised the prominent rulers of the period, members of the dynasty, bureaucrats and figures who left a mark in his life. Undoubtedly, his ideas and thoughts about political and literary figures were reflected in his verses. In addition he also included many issues in his poems from natural events to daily life from the cities and regions around Khurasan to their climatic and environmental conditions. In this research, the life and activities of Adîb Sâber, one of the influential, scientific and literary figures in the Seljuk political history, especially the historical dimension was tried to be determined by making use of his *Dîwân*.

Atf/Citation: Kaya Tan, Pınar. "Tarihî Yönü ve Faaliyetleriyle Selçuklular Döneminden Bir Şair: Edîb Sâbir". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 8 (Aralık 2023), 58-70. <https://doi.org/10.47702/sema.2023.31>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Edîb Sâbir, Büyük Selçuklu Devleti döneminin tanınmış saray şairlerinden biridir. Selçuklulara olduğu kadar Hârezmşâhlara da hizmetlerde bulunarak, muhtelif coğrafyalarda ve hükümdar saraylarında yaşamış olan Edîb Sâbir'in hayatı ve faaliyetlerine dair oldukça az bilgi bulunmaktadır. Bununla beraber onun *Dîvân*'ının günümüze kadar ulaşmış olması bir nebze de olsa şairin edebî yönü, dil ve üslup özelliklerinin anlaşılmasını mümkün kılmıştır.

Günümüzde daha ziyade İranlı araştırmacıların incelediği şair hakkında ülkemizde yeterince çalışma yapılmadığı aşikârdır. Bu araştırmada şairin yaşamı ve siyasi faaliyetleri üzerinde durularak kaynaklarda bu yöndeki bilgiler tespit ve tetkik edilerek bir araya getirilecektir. Onun tarihteki rolü ağırlıkta olmak üzere hazırlanan çalışmada şüphesiz edebî yönü ve şairliği hususu da göz ardı edilmemeye çalışılacaktır.

Edîb Sâbir'in Hayatı ve Faaliyetleri

Edîb Sâbir, Mâverâünnehir'de büyük âlimlerin, şairlerin ve tarihî şahsiyetlerin yetiştiği Tirmiz¹ şehrinde doğmuştur. Âlimlerden müteşekkil bir ailenin mensubu olduğu anlaşılan Edîb Sâbir, Tirmiz'de tahsiline başlayıp, ilk şiirlerini yazdıktan bir süre sonra gençlik döneminde Herat'a gitmiş ve buradaki medreselerde öğrenim görmüştür. Bu süreçte Arap şairlerinin dîvânlarını okuma imkânı bulmuş; hatta tercüme faaliyetleriyle de ilgilenerek okuduğu Arapça şiirlerin bir kısmını Farsçaya da çevirmiştir. Edîb Sâbir ardından Horasan'ın Nîşâbur kentine gitmiş ve hayatının çoğunu da Nîşâbur, Merv, Belh gibi şehirlerde ve Hârezm² bölgesinde geçirmiştir.³ Edîb Sâbir'in bilhassa iyi bir tedrisattan geçmesi ve gençlik döneminde Arapçasını fazlasıyla ilerletmesi, ileride yazacağı eserini de muhakkak ki daha yüksek seviyelere taşıyacaktır.

Zamanla yetenekleri devlet adamları tarafından keşfedilmeye başlanan şair, Nîşâbur'da, Horasan reisi olarak yüceltilen mürebbsi, Seyyid Mecdüddin Ebü'l-Kâsım Ali b. Ca'fer'in (ö. 555/1160)⁴ hizmetine girdi ve makamında büyük hürmet görmeye başladı. Seyyid Mecdüddin ile Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in aralarındaki ilişki de oldukça yakın olup kendisine hükümdar tarafından "*kardeşim*" şeklinde hitap edilirdi. Seyyid Mecdüddin Ebü'l-Kâsım Ali b. Ca'fer'in gayretleriyle Edîb Sâbir, Sultan Sencer'e takdim edilmiş ve kısa zamanda hükümdardan övgüyle bahseden methiyeler kaleme alarak Sultan Sencer ve diğer devlet görevlilerinin kıymet verdiği saray

¹ Ceyhun Nehri kenarında etrafi surlarla çevrilmiş, yönetim binası, pazarı, camisi, çoğu tuğla döşeli cadde ve sokaklarıyla güzel ve mâmur bir şehir olarak bilinen Tirmiz hakkında bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, nşr. Dâru Sâdir (Beyrut: 1397/1977), 2/26-27; Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 40/200-202.

² Hârezm önemli bir yerleşim ve ticaret merkeziydi. Aral Gölü'nün güneyinde Amû Derya Deltası ve çevresinde yer alan elverişli coğrafi konumu su imkânlarına sahip oluşu ve verimli toprakları sayesinde eskiden beri kalabalık toplulukları kendisine çeken ve onları rahatlıkla barındırırdı. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/395-398; Abdülkerim Özeydin, "Hârezm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/217-220.

³ Zebihullâh-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, çev. Hasan Almaz (Ankara: Nüşa Yayınları, 2002), 215; Safâ, "Adîb Şâber", *Encyclopaedia Iranica* (1983), 1/5, 460-461; Sadık Armutlu, *Büyük Selçuklu Şiiri* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 47; Mürsel Öztürk, "Edîb Sâbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/425.

⁴ Biyografisi hakkında bk. Ali b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî, *Lübâbü'l-Ensâb ve'l-elkab ve'l-a'kab*, nşr. Seyyid Mehdî Recâî (Kum: 2007), 572-575; Edîb Sâbir'in yükselişinde büyük etkisi olduğu zikredilen Horasan Reisi, İran edebiyatı kaynaklarından Rızâ Kulî Hân Hidâyet'in (ö. 1288/1871) *Mecma'ul-fusahâ* adlı eserinde kimi yerde Ali b. Ca'fer, kimi yerde Ali b. Hüseyin bir başka kısımlarında ise Ali b. Hüseyin el-Müsevî veyahut Ebü Ca'fer Ali b. Hüseyin Kudâme-i Müsevî şeklinde geçmektedir. Ayrıca bk. A. Muhammedî-M. Hüseyinî-İ. Parestegarî, "Tahlîl ve Berres-i-yi 'Katl-i Edîb Sâbir' bâ Tekiyye-i ber Gozereşhâ-yi Târihî ve Müstenidât Sorudehâ-yi û", *Pejuhiş-i Zebân ve Edebiyat-i Fârsî* 51 (1397), 108.

şairleri arasında yer almayı başarmıştı.⁵ Edîb Sâbir'in son derece vefalı oluşu ve yükselişinde büyük rolü olan Seyyid Mecdüddin Ebû'l-Kâsım Ali b. Ca'fer'i yaşadığı müddetçe unutmuyışı dikkati çekmektedir. Şair *Divân*'ında Seyyid Mecdüddin'i ve ailesini metheden çok sayıda kasideyi telif etmiştir.

Şiir, kaside ve methiyelerinin dışında Edîb Sâbir'in tanınmasında etkili olan muhtelif ve mütenevvi becerileri de bulunmaktaydı. Ortaçağ'ın âlim ve tarihçilerinden Beyhakî (ö. 565/1169), şairin şimşek gibi bir zekâyâ, kılıç gibi keskin bir dile sahip olduğunu; devrin diğer Farsça söyleyen şairlerinin çok daha ötesinde methiyeler yazdığını ifade etmiştir.⁶

Methiyeleriyle, dizeleriyle giderek ön plana çıkan Edîb Sâbir'e sarayda birtakım resmî görevler de verilmişti. Onun bizzat Sultan Sencer'in emriyle aralarındaki ihtilâfları çözmesi için elçilik vazifesiyle Hârezmşâh Atsız'a gönderildiği bilinmektedir.⁷ Edîb Sâbir'in çeşitli tarihî kaynaklara da yansımış olan bu elçilik veyahut casusluk faaliyeti sebebiyle Hârezm'e gelişi ve burada yaşadıkları, onu devrin diğer saray şairlerinden belirgin şekilde farklı kılmaktadır. O devirde bürokratlar arasında yer almayan başka şairler, tarihî, ilmî, edebî şahsiyetler de elçilik⁸ vazifesiyle kimi ülkelere ve hükümdarlara gitmek üzere görevlendiriliyorlardı. Bununla beraber Edîb Sâbir'in özellikle Hârezmşâhlarla gergin ilişkilerin yaşandığı bir evrede Büyük Selçuklu hükümdarının güvenini kazanmış olması ve böylesine hassas bir vazifeyle görevlendirilmesi onu diğer saray şairleri arasında öne çıkaran niteliklerinden olmuştur.

Bu noktada Edîb Sâbir'in Hârezm'e gönderilişi hususunu anlayabilmek için Sultan Sencer ile Hârezmşâhlar arasında yaşanan gelişmelere özetle değinmekte fayda bulunmaktadır. Şöyle ki, Tuğrul Bey (431-455/1040-1063) döneminde Hârezm'i topraklarına katan Selçuklular, bu bölgeyi uzun süre valileri aracılığıyla idare etmişlerdi. Sultan Berkıyaruk (485-498/1092-1104) devrinden itibaren ise yapılan tayinlerin neticesinde bölgeyi artık fiilen idare etmeye başlayan Hârezmşâhlar hânedanı tesis edilmiş, böylece Hârezmşâhlar Devleti'nin de temelleri atılmıştı (490/1097).⁹

Selçuklular adına bölgeyi yöneten Hârezmşâhlar ailesine mensup ilk kişi Kutbüddin Muhammed'di (490-523/1097-1128). O, idareciliği sırasında Selçuklu sultanlarının emirlerine harfîyen mutabık kalmıştır. Her yıl kendisi ya da büyük oğlu Atsız, devrin hükümdarı Sencer'in sarayına giderek vergi ve hediyelerini takdim etmişlerdir. Ayrıca sadakatle sultana hizmette bulunarak, Hârezm'de huzur ve sükûnu sağlamışlardır.¹⁰ Kutbüddin Muhammed'in vefatının ardından Sultan Sencer tarafından bir menşurla Atsız b. Kutbüddin Muhammed Hârezmşâh olarak tayin edildi. Başlangıçta hükümdara bağlılıkla hareket eden, onunla birlikte seferlere katılan Hârezmşâh Atsız,

⁵ Edîb Sâbir, *Divân-ı Edîb Sâbir-i Tirmizî*, nşr. Ahmed Abdullayev (Tahran: 1380), 2; Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-şuarâ*, çev. Necati Lugal, *Şair Tezkireleri* (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011), 146; Saîd-i Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr-i der İnan ve der Zebân-i Fârsî: tâ Pâyân-i Karn-i Dehum-i Hicrî* (Tahran: İntişârât-i Furûgî, 1363), 84; Fûrûzanfer, *Sühan ü Sühanverân*, 240-241; Öztürk, "Edîb Sâbir", 10/425.

⁶ Beyhakî, *Lübâbü'l-Ensâb*, 524-525.

⁷ Safâ, *İnan Edebiyatı Tarihi*, 215; George Morrison, "Persian Literature From The Earliest Times to the Time of Jâmî", *History of Persian Literature From the Beginning of the Islamic Period to the Present Day* (Leiden: Brill, 1981), 44; Safâ, "Adîb Şâber", 1/5, 460-461; Öztürk, "Edîb Sâbir", 10/425.

⁸ Selçuklu döneminde ilmî şahsiyetlerden elçilik vazifesiyle görevlendirilenlere örnek olarak Kadı Ebû Sa'd el-Herevî'yi (ö. 518/1124) gösterebiliriz. Hem Selçuklular hem de Abbâsî Hilâfeti tarafından gerekli durumlarda kendisine elçilik vazifesi tevdi edilmiştir. Bk. Murat Öztürk, "Bilâdü's-Şâm'daki Haçlı Tehlikesine Karşı Sesini Duyuramayan Kadı, Âlim, Sefir: Ebû Sa'd el-Herevî", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11 (Aralık 2019), 153-170.

⁹ Aydın Taneri, "Hârizmşâhlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 16/228-229.

¹⁰ Abdülkerim Özyayın, "Kutbüddin Hârizmşâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/484-485.

bilhassa Sencer'in 536/1141-1142 yılında Katvân (Katavân) Savaşı'nda Karahıtaylara yenilmesinin ardından Selçuklu topraklarını istilaya başladı. Oldukça baskın ve güçlü bir karaktere sahip olan Hârezmşâh Atsız, Selçukluların payitahtı Merv'i, hemen akabinde de Selçuklu etkisinin Horasan'da artık azalacağını düşünerek bölgedeki kentleri ele geçirdi. En nihayetinde Nişâbur'a da gelen Hârezmşâh, burada kendi adına hutbe okuttu.¹¹ Öte taraftan bir süre aldığı ağır mağlubiyetin yaralarını sarmakla uğraşan Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, eski gücüne kavuşunca süratle harekete geçmiş ve Horasan'a yeniden hâkim olarak Hârezmşâh Atsız'ı da itaati altına almak için çaba sarf edecekti.¹²

Selçuklu hükümdarı Sencer, askerleriyle birlikte Hârezm'e geldiğinde Hârezmşâh Atsız, onunla meydan muharebesine girmek istemeyerek geri çekildi. Hatta Hârezm'in fethi yaklaştığı sırada, Sultan Sencer'e boyun eğeceğini bildirerek hükümdarın kumandanlarına hediyeler gönderdi. Onlardan sultanın nezdinde kendisi için şefaatte bulunmalarını istedi. Hârezmşâh Atsız'ın tüm bu gayretleri müspet netice verdi ve Sultan Sencer tarafından affedildi. Ardından Selçuklu hükümdarı Merv'e, Atsız da Hârezm'e geri döndü.¹³

Hârezmşâh Atsız ile olan meselenin henüz tam manasıyla çözülmediğinin farkında olan Sultan Sencer buradan hareketle onu gözlem altında tutmayı düşündü. Risâlet için, güvendiği saray şairi Edîb Sâbir'i, Hârezmşâh Atsız'ın nezdine elçi olarak gönderdi.¹⁴ Edîb Sâbir'in bu gidişi yalnızca basit bir elçilik vazifesi değil; Hârezmşâh'ın devamlı yanında bulunarak onun siyasi faaliyetlerinden, hâl ve hareketlerinden haberdar olmayı da ihtiva ediyordu. Büyük Selçuklu hükümdarı, Edîb Sâbir gibi bilge, büyük, yumuşak dilli bir şairden, Hârezmşâh Atsız gibi güçlü bir bölge hâkimiyle yaşadığı gergin münasebetlerde hadiseleri yatıştırıcı sakin bir rol üstlenmesini istemişti. Edîb Sâbir bu noktada Sultan Sencer ile Hârezmşâh Atsız arasında barışçıl ilişkileri tesis etme yolunda da son derece önemli bir misyon üstlenmişti. Nitekim Edîb Sâbir'in bu yapıcı mizacının şiirlerine de yansıdığı görülmektedir. Manzumelerinde çevresindekileri eleştirmekten ve hicivden mümkün merteye kaçınmış; okuyucuyu sinirlendirecek veyahut mutsuz edecek ifadeler kullanmamaya gayret sarf etmiştir.

Edîb Sâbir'in vazifelendirildiği bölgede ne kadar süreyle kaldığı belli değildir ancak bu süreçte Hârezmşâh Atsız tarafından da takdir edildiği aşikârdır. Ancak Edîb Sâbir bir müddet sonra, Hârezmşâh'ın Sultan Sencer'i öldürtmek üzere iki bâtinîye para vererek onlarla bu hususta anlaştığını öğrendi.¹⁵ Öyle ki Sultan Melikşah (465-485/1072-1092) devrinden beri başta Alamut Kalesi ve çevresi olmak üzere İran'ın çeşitli bölgelerinde Hasan Sabbâh'ın (ö. 518/1124) liderliğinde yeni bir anlayışla teşkilatlanan Bâtînîler, her türlü emri yerine getiren sadık fedâiler yetiştiriyorlardı. Bu fedâiler mevcut düzeni çökertmek gayesiyle kendilerine has yöntem ve metotlarla ya propagandalarını

¹¹ Hârezmşâh Atsız, 536 yılı Şevval ayında (Nisan-Mayıs 1142) geldiği Nişâbur'da karşılık vermemeleri için halka hitaben bir mektup kaleme almış; bu mektubunda Sultan Sencer ile aralarındaki hukukun hükümdarın etrafındakilerinin tesiri altında kalmasıyla giderek bozulduğunu belirterek şehri teslim etmelerini istemiştir. Mektup hakkında bk. Gülseren Azar Nasırabadı, *Hârezmşâhlar Döneminde Diplomasi ve Elçilik Faaliyetleri* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2021), 41-42.

¹² Bu zor süreçte hayret uyandıracak şekilde Sultan Sencer'in ordusunu nasıl yeniden kurduğuna veyahut devlet teşkilatını ne şekilde tanzim ettiğine dair yeterli malumat bulunmamaktadır. Bk. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 2/343-344.

¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 11/92; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 258; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 344-345; Azar Nasırabadı, *Hârezmşâhlar Döneminde Diplomasi*, 43.

¹⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 258; Hândmîr, *Habîbü's-siyer fi' ahbâri efrâdi'l-beşer*, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî (Tahran: 1353), 2/519; İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 58; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 345-346.

¹⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 258; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 346; Ziya Bünyadov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev. Tural Rızayev (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 15.

artırıyor ya da suikast aleti olarak hançer kullanarak istemedikleri pek çok din ve devlet adamını ortadan kaldırıyorlardı.¹⁶

Hârezmşâh Atsız da bu noktada Selçuklu hükümdarı Sencer'i aniden yok etmek üzere Bâtınîleri kullanmayı tercih etmişti. Bu durum Bâtınîlerin kendi siyasi-dinî-ideolojik gayeleri ve maksatlarının haricinde devlet adamları tarafından, otoritelerini sağlamlaştırmak amacıyla farklı amaçlar uğruna nasıl kullanıldıklarına dair de önemli bir örnek teşkil etmektedir.¹⁷

1. Edîb Sâbir'in Katli ve Bu Hususa Dair Görüşler

Edîb Sâbir, Hârezmşâh Atsız'ın Bâtınîlerle ittifak yaptığını öğrenince, Sultan Sencer'e suikast teşebbüsünde bulunacakların teşhis edebilmesi için onların görünümelerini açıkça tarif eden bir mektup hazırladı. Daha sonra bir kadın ayakkabısı içerisinde bu mektubu Merv'e, hükümdara ulaştırmaya muvaffak oldu. Sultan Sencer derhâl Edîb Sâbir'in mektupta tarif ettiği kişilerin bulunmalarını emretti. Böylece hükümdarın askerleri tüm şehirde süratle bir arama başlatarak bu kişileri yakalamayı ve ortadan kaldırmayı başardılar.¹⁸ Edîb Sâbir, yürüttüğü elçilik veyahut casusluk vazifesini son derece başarılı bir şekilde yerine getirmiş, olası bir suikast teşebbüsünü engellemiş ve Sultan Sencer'in hayatının kurtulmasında büyük pay sahibi olmuşsa da belirtmekte fayda bulunmaktadır ki bu hadiseler kendi sonunu da hazırlamıştır.

Şöyle ki İlhanlılar devri devlet adamı ve tarihçisi Cüveynî'ye (ö. 681/1283) göre Hârezmşâh Atsız, bütün bu hadiselerde parmağı olduğunu öğrenerek Edîb Sâbir'i Ceyhun Nehri'ne attırdı ve devrin meşhur edip ve şairi burada boğularak hayatını kaybetti.¹⁹ İlhanlılar döneminde yaşamış bir diğer müellif Hamdullah el-Müstevfî (ö. 740/1340'tan sonra), Edîb Sâbir'in fedâi olarak sultana saldırmaya gönderilen kişilerden haberdar olunca Selçuklu hükümdarı Sencer'i uyardığını, Hârezmşâh Atsız'ın da bunun üzerine öfkeyle Edîb Sâbir'i Ceyhun'a attığını kaydetmiştir.²⁰ Timurlular dönemi tarihçilerinden Mîrhând (ö. 903/1498) Hârezmşâh Atsız'ın hakikati anlayınca Edîb Sâbir'in Ceyhun Nehri'ne atılmasını emrettiğini zikreder.²¹ Hândmîr (ö. 942/1535-1536) de Edîb Sâbir'in Hârezmşâh Atsız'ın emriyle önce hapse gönderildiğini ardından da Ceyhun Nehri'ne atıldığını belirtmiştir.²²

Dönemin koşulları gereği Sultan Sencer'in bu duruma tepkisi muhakkak ki gecikmemiş; Hârezmşâh Atsız üzerine bir sefer düzenlenmiştir. Bu yeni harekâtın 542/1147 yılında gerçekleştiği kaynaklarda geçmektedir.²³ Bu açıdan bakıldığında ise Edîb Sâbir'in mezkûr yıldan daha önceki bir

¹⁶ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak Bâtınîlik ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 163-178; Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/347-350.

¹⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 346; Pınar Kaya, "Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler", *Tarih Dergisi* 58 (2013), 54.

¹⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 258; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ' fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'*, nşr. Müessese-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pirüz (Tahran: 1339), 4/359; Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-suarâ*, 147; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, 2/519; Morrison, "Persian Literature From The Earliest Times to the Time of Jâmî", 44; Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, 58; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 346; Gülseren Ceceli Dursun, "Selçuklu Devleti Sonrası İsmâîlîlerin Faaliyetleri ve Hârizmşâhlar ile Münasebetleri", *Bozkır'ın Oğlu Ahmet Taşağul'a Armağan* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 323-324.

¹⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 258.

²⁰ Hamdullah el-Müstevfî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 386.

²¹ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ'*, 4/359.

²² Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, 2/519.

²³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 259; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ'*, 4/359; Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, 58; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 347.

tarihte Selçuklu hükümdarı Sencer'in Hârezmşâhlar üzerine sefer tertip ettiği 538-542/1143-1147 yılları arasında vefat ettiği anlaşılmaktadır.²⁴

Ancak bununla birlikte tezkire yazarlarının Edîb Sâbir'in ölüm yılını 546/1151 olarak kaydettikleri ve Hârezmşâh Atsız'ın emriyle Ceyhun Nehri'ne atılmak suretiyle boğularak katledildiğine dair malumat verdikleri görülmektedir.²⁵ Bu noktadan hareketle Edîb Sâbir'in Hârezmşâh Atsız'ın emriyle öldürülmediği, uzun yıllar yaşadığı ve yaşlılıktan mütevellit doğal sebeplerden dolayı vefat ettiği de ileri sürülmüştür. Özellikle son dönemlerde İran'da yapılan araştırmalarda böyle bir görüş hâkimdir.²⁶ Nitekim örnekte de görüleceği üzere, yaşlılığının bedeninde ve ruhunda bıraktığı derin izlerden dolayı çektiği sıkıntılara dair kimi ifadeler Edîb Sâbir *Dîvânı*'nda zaman zaman karşımıza çıkmakta ve şairin yaşının ilerlediği anlaşılmaktadır.

موی سیاه من ز زمانه سپید شد

*Simsiyah saçlarım zamanla nasıl aklaştı!*²⁷

Şairin Hârezmşâh'ın emriyle de öldürülmediğini düşündüren sebeplerden bir diğeri ise Hârezmşâh Atsız ile kurduğu yakın ilişkilerdir. Edîb Sâbir'in kasideleri incelendiğinde onun Hârezmşâh'a olan içten bağlılığı dikkati çekmektedir. Şairin yalnızca Sultan Sencer ile değil uzun süredir hizmetinde bulunduğu Hârezmşâh Atsız'la da dostane, samimi bir münasebet içerisinde olduğu anlaşılmakta ve hâmisinin tarafında yer alacağı düşünülmektedir.²⁸ Nitekim Edîb Sâbir, Hârezmşâh Atsız'ın yanında her ne vazifeyle bulunmuş olursa olsun hükümdarı koruyucusu olarak benimsemiş bu da muhakkak ki dizelerine yansımıştır.

سیاستش سبب حفظ و زینهار من است

*Onun [Hârezmşâh Atsız] siyaseti benim [Edîb Sâbir'in] korunmamın ve güvenliğimin sebebidir.*²⁹

Edîb Sâbir'in katli hakkında malumat veren en eski kaynak Cüveynî'ye ait olan *Tarih-i Cihan Güşa*'dır. Belirtmekte fayda bulunmaktadır ki *Tarih-i Cihan Güşa*, Edîb Sâbir'in ölümünden 100 yılı aşkın bir süre geçtikten sonra kaleme alınmıştır. Ayrıca diğer tezkireler ve tarihî kaynaklar da bu eseri kaynak olarak kullanmışlardır. Böylece Cüveynî'den alınan Edîb Sâbir'in Ceyhun Nehri'nde atılmak suretiyle katledildiği hakkındaki malumat günümüze kadar gelmiştir. Çağdaş kaynaklar yerine sonraki dönemde yazılmış bir eserde geçmesi sebebiyle de Edîb Sâbir'in katli hususuna şüpheyle yaklaşmıştır.³⁰ Bununla beraber her ne kadar daha geç bir tarihte yazılmış olsa da yeni bilgiler ortaya çıkmadığı müddetçe Cüveynî'nin kayıtlarını da tamamen görmezden gelmek mümkün görünmemektedir.

2. Şairliği

Edîb Sâbir'in edebî ve ilmi yönüne de bakacak olursak, onun belagatte ileri gelen üstatlar arasında sayıldığı; edipler, fazıllar gibi hüner, ilim sahipleri ve edebiyatın da önde gelenleri tarafından

²⁴ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, 215; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, 84; Safâ, "Adîb Şâber", 1/5, 460-461.

²⁵ Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-şuarâ*, 147; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, 215; Safâ, "Adîb Şâber", 1/5, 460-461.

²⁶ Yaşlılığından yakınlıkla serzenişte bulunan şairin, bu kadar yaşlı ve zayıf düşmüş bir hâldeyken devlet görevlerini ifa etmesinin mümkün olamayacağı düşünülmüştür. Bk., Muhammedî vd., "Tahlîl ve Berresî-yi 'Katli-i Edîb Sâbir'", 109.

²⁷ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 355.

²⁸ Muhammedî vd., "Tahlîl ve Berresî-yi 'Katli-i Edîb Sâbir'", 110-113.

²⁹ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 57.

³⁰ Muhammedî vd., "Tahlîl ve Berresî-yi 'Katli-i Edîb Sâbir'", 109.

övgüyle bahsedilen şairlerinden biri olduğu görülmektedir.³¹ Dizelerinde kendisini dinî yönden “*Horasan Müslümanı*” olarak tavsif eden³² Edîb Sâbir’in şiirlerinde güzelliklere her daim övgüler bulunmaktadır. Sade, akıcı ve belirgin şekilde açık bir üslupla şiirlerini yazmış, Selçuklu Sultanı Sencer ve Hârezmşâh Atsız’ı övdüğü dizelerinin dışında türlü günlük hadiseleri de şiirlerine konu etmiştir. Edîb Sâbir manzumelerinde aşktan, şaraptan, zevk ü safâdan, tabiat olaylarından, bağ bahçelerin güzelliğinden ve mevsimlerden bahsetmeyi ihmâl etmemiştir.³³ Edîb Sâbir’in kimi şiirlerinde nücûm³⁴ ilminin kapsamındaki hususları konu edindiği görülmektedir. Benzer durum devrin diğer Farsça söyleyen şairlerinde de vücut bulmuştur. Kozmik âlemle ilgili muhtelif bilgiler, burçların konum ve etkileri, yıldız kümeleri, ay ve güneşin konumları onun şiirlerinde dikkate değer nispette görülmektedir. Ayrıca hikmet ve felsefeye de bol miktarda yer veren Edîb Sâbir’in manzumelerinde felsefî kavramlar da sıkça geçmektedir.³⁵ Onun şiirlerinin insanın ruh hâlini ve doğasını en iyi yansıtan dizelerden oluştuğu görüşü hâkimdir.³⁶

Onun şiirlerinde zaman zaman sanatlı, edebî yönden ağır kelimelere rastlanılsa da İran edebiyatı tarihçisi Zebîhullâh-ı Safâ, bu üslubun devrin şiir anlayışının bir gereği olduğunu zikretmiştir hatta benzer durumun diğer çağdaş şairlerde de görüldüğünü vurgulamıştır.³⁷ Bununla beraber İran’da bölgelere ve tarihsel dönemlere göre farklı şiir üslupları oluşmuş; bunların her biri ortaya çıkıp geliştiği bölgelerin adlarıyla anılmıştı. Edîb Sâbir’in kaside üslubunun Sebki Türkistânî olarak da bilinen Sebki Horasanî’ye yakın olduğu düşüncesi de kaynaklarda geçmektedir. Sebki Horasanî’de kasideler sade, gerçekçi olup; umutsuzluktan ziyade neşe, mutluluk veren konularda lâtif, zarif kelimeler seçilerek ihtişamlı ve güçlü kasideler yazılırdı.³⁸ Edîb Sâbir’in kasidelerinde her ne kadar akıcılık ve zikredilen özellikler açısından Sebki Horasanî (Sebki Türkistânî) üslubu ağır basmışsa da Zebîhullâh-ı Safâ’nın da vurguladığı üzere Arapça unsurlara ve kelimelere yer verilmesi, şiirlerini zaman zaman sanatlarla süslemesi aşk, irfan, öğüt içeren şiirler için daha uygun olduğu düşünülen şairin Sebki Irâkî üslubunun da etkisinde kaldığını göstermektedir.³⁹ Nitekim akıcı ve kolay anlaşılır şiir ve methiyelerinin yanı sıra kimi yerlerde anlaşılması ve tercüme edilmesi son derece zor dizeleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şair bilhassa methettiği şahsiyetlerin kahramanlıklarını, cesaretini veyahut savaşçı vasıflarını överken klasik Fars ve Türk edebiyatlarında da çokça geçen İran’ın efsanevî hükümdarları ve mitolojik karakterlerini kullanmış, benzetmelerde bulunmuştur.

Edîb Sâbir gönüllerde yer eden gazelleri, ince mazmunları kullanışı, gösterişten uzak sade ve zarif bir dile sahip oluşu ile İran şiirinde şöhret bulmuş, dönemindeki diğer şairleri arasında da şüphesiz üstün bir konuma yükselmiştir.⁴⁰ Bununla beraber her ne kadar güzel sözler yazmışsa da

³¹ Avfî, *Lübâbü’l-elbâb*, nşr. Edward Browne-Mirza Muhammed (Londra-Leiden: 1906), 1/117; Nefisî, *Târih-i Nazm u Nesr*, 84.

³² Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Sühan ü Sühanverân* (Tahran: İntişârât-i Zevvâr, 1387), 240.

³³ Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, 146; Hândmîr, *Habîbü’s-siyer*, 2/519; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, 215; Armutlu, *Büyük Selçuklu Şiiri*, 48.

³⁴ Yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistem sayesinde gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etmenin mümkün olduğuna inanılan İlm-i nücûm; astroloji, yıldız falcılığı, müneccimlik olarak da bilinmektedir. Bk. Tevfik Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/124-126.

³⁵ Armutlu, *Büyük Selçuklu Şiiri*, 48.

³⁶ Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, 146.

³⁷ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, 215.

³⁸ Muhammed Ca’fer-i Mahcûb, *Sebki Horâsânî der Şi’r-i Fârsî* (Tahran: İntişârât-i Firdevs, 1345), 51-55; Muhammed Hüseyin Şehriyâr, “İran Şiirinde Üslup ve Ekoller”, çev. Fahrettin Coşkuner, *Nüşa* 5/16 (2005), 131-142.

³⁹ Armutlu, *Büyük Selçuklu Şiiri*, 48.

⁴⁰ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, 215-216; Safâ, “Adîb Sâber”, 1/5, 460-461.

onun şiirlerinin edebiyata ciddî manada yenilik katmadığı ve aynı devirlerde kaleme alınmış diğer şiirlere göre zayıf olduğu görüşü de mevcuttur.⁴¹

Devrin diğer şairleriyle ilişkileri hususunda ise Edîb Sâbir'in Hârezmşâhlar Devleti'nin önemli şairlerinden olup muharebelerde bile Hârezmşâh Atsız'ın yanında yer alan Reşîdüddin Vatvât (ö. 573/1177)⁴² ile rekabet içinde olduğu da bilinmektedir. Hatta mezkûr iki şair birbirlerini oldukça ağır şekilde hicvetmişlerdi. Ayrıca her ikisinin de kendine has destekleyenleri bulunmaktaydı.⁴³ Öte taraftan Edîb Sâbir, çağdaşı Fars edebiyatının önemli şairlerden Senâî (ö. 525/1131[?]) ve Evhadüddîn-i Enverî (ö. 585/1189[?]) ile dostça münasebetler kurmuştu. Hatta Enverî, sahip olduğu onca maharete rağmen “*Edîb Sâbir gibi olamasam da en azından Senâî gibiyim*” diyerek⁴⁴ Edîb Sâbir'in şairlikte kendisinden üstün olduğunu kabul etmiştir.⁴⁵

Edîb Sâbir kendisinden evvel yaşamış büyük üstatlardan İslâm devri İran edebiyatının ilk dönem kaside şairlerinden Ferruhî'yi (ö. 429/1037-1038) ve İran edebiyatında ilk manzum *Şehnâme*'yi yazma hususunda görevlendirilmiş olan Dakikî'yi (ö. 366/976[?]) de şairlikte öne çıkarmıştır. Bunu yaparken de mütevazı tavırlar sergilemeyerek ve şiir yazma kudretinin farkında olarak kendisini çağdaşlarından daha üstün bir pozisyonda görmüş; bu hususu da dizelerine şu şekilde yansıtmıştır.⁴⁶

گر نیستم به طبع دقیقی فرخی
هستم کنون مقدمه کاروان خویش

Şairlikte Ferruhî ve Dakikî kadar olamasam da,

Bugün kendi kervanıma öncülük etmekteyim.

Edîb Sâbir'in Dîvânı'nda yer yer Sâmânîler (204-395/819-1005) devrinin önemli şairlerinden Rûdekî (ö. 329/941) ve Selçukluların meşhur kaside şairi Muizzî (ö. 518-521/1124-1127 yılları arası) de ihmal edilmemiştir. İki şairin de dil ve üslubu Edîb Sâbir tarafından yüceltilerek yaşadıkları devletlerdeki hâkimler tarafından da beğenildiği vurgulanmıştır:

زبان و طبع معزی و رودکی است به من
شنای دولت سلجوق و آل سامان را

Muizzî ve Rûdekî'nin dili kullanma gücü ve tabiatına

Selçuklularda ve Âl-i Sâmân'da övgüler olmuştur.

⁴¹ Fûrûzanfer, *Sühan ü Sühanverân*, 240-241.

⁴² Reşîdüddin Vatvât, Arap ve Fars dili edebiyatında zamanının önde gelen şairlerinden olup Hârezmşâh Atsız'ın sarayında resmî işler, devlet meseleleri hakkında yazışmalardan sorumlusu olan Dîvân-ı İnşâ'nın reisi yani münşi olarak yükselerek hayatının sonuna kadar Hârezmşâh hükümdarlarının hizmetinde görev yapmıştır. Saraydaki üstün konumu ve kendini aşırı derece beğenmesi bazı çağdaşlarının şiirlerine aşırı eleştiriler yöneltmesine sebep olmuştur. Şair ve münşi hakkında bk. Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, 139-143; Edward Browne, *A Literary History of Persia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), 2/330-333; Fûrûzanfer, *Sühan ü Sühanverân*, 326-336; Derya Örs, “Vatvât, Reşîdüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/573-574.

⁴³ Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, 146; Browne, *A Literary History of Persia*, 2/333. Bünyadov (*Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, 135), Hârezmşâh Atsız'a, Edîb Sâbir'in elçilik değil bir nevi Sultan Sencer'e ajanlık yapmak üzere saraya gönderildiği düşüncesini büyük ihtimalle aralarındaki rekabet sebebiyle Reşîdüddin Vatvât'ın empoze ettiğini zikretmiştir.

⁴⁴ Avfî, *Lübâbü 'l-elbâb*, 1/157.

⁴⁵ Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, 2/519; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, 216; Browne, *A Literary History of Persia*, 2/333.

⁴⁶ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 136.

Edîb Sâbir kendisinden sonra gelen şairlere de muhakkak ki tesir etmiştir. Şöyle ki meşhur kaside şairlerinden Hakânî-i Şîrvânî (ö. 595/1199) Reşîdüddin Vatvât'ın yazdıklarını pek beğenmeyerek, Edîb Sâbir'in şairliğini methedenler arasında yer almıştır.⁴⁷ Edîb Sâbir'in şairliğinin yanı sıra talebe de yetiştirerek ilmî, edebî çalışmalara katkıda bulunduğu rivayet edilmiştir. Devletşah-ı Semerkandî (ö. 900/1494-1495 [?]) onun yetiştirdiği öğrencilerinden birisinin Cevherî-yi Zerger olduğunu kaydetmiştir.⁴⁸

3. Dîvân'ı ve Tarihî Değeri

Edîb Sâbir'in bilinen tek eseri *Dîvân*'ıdır. Şairin eserini yazarken kimi ifade ve sözlerinde Menûçihri'nin (ö. 432/1040-1041[?]) Farsça yazmış olduğu *Dîvânı*'na⁴⁹ müracaât ettiği görülür.⁵⁰ Edîb Sâbir'in dünyanın çeşitli kütüphanelerine dağılmış durumda olan yaklaşık 6.000 beyitten mürekkep *Dîvân*'ı İran'da muhtelif zamanlarda yayımlanmıştır. Eser, dönemin tarihini, kültürel yapısını, sosyal durumunu, edebî dilini yansıtmaya bakımından şüphesiz ki önemli kaynaklar arasındadır. Bununla beraber özellikle Ali Kavim ve Muhammed Ali Nesih tarafından yapılan ilk neşirleri düzensizlikleri, hataları, neşredenlerin yapmış oldukları ilaveleri ve pek çok şiire yer verilmemesi gibi sebeplerle ilmî olmadıkları yönünde tenkit edilmiştir.⁵¹ Ardından *Dîvân*'ın Hindistan'da bulunan nüshalarını esas alan neşirleri yapılmıştır. Ancak bu neşirleri eleştiren ve *Dîvân*'ın ciddî bir neşrinin muhakkak yapılması fikrini savunanların belirttikleri görüşlere göre; *Edîb Sâbir Dîvânı*'nın daha sonraki neşirlerinde de problemler mevcuttur, kimi ifadeler neşredenler tarafından tahmini olarak düzeltilmiş veyahut eklenmiş, okuma yanlışları da bulunmaktadır. Bu da beyitlerin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple farklı nüshalarıyla mukayeseli bir dîvân tahkikinin yapılması gerekmektedir. *Edîb Sâbir Dîvânı*'nın neşirlerindeki bu yanlışların ve düzeltilmesi gerekli hususların açıklamalarıyla izah edildiği bir çalışma da mevcuttur.⁵²

Edîb Sâbir Dîvânı daha ziyade kaside ve methiyelerden oluşmaktadır. Kasideler dışında gazeller, rubailer, kıtalar ve terkiib-i bendler de Edîb Sâbir'in *Dîvân*'ında çokça yer almaktadır.⁵³ Bilhassa Selçuklu sultanı Sencer'e izafen şiirlerin yer alması edebî yönünün yanı sıra eserin tarihî açıdan da ehemmiyetini artırmaktadır. Bununla birlikte fetih kutlamaları, bayramlar ve bayramlaşma merasimleri, hükümdarların günlük hayatlarına ilişkin faaliyetler, saray yaşantısı gibi çeşitli hususlara da şiirlerinde yer vermesi Büyük Selçuklu siyasi ve sosyal tarihi bakımından Edîb Sâbir'in şiirlerini son derece değerli kılmıştır.⁵⁴

Kasidelerinin içeriğine biraz daha tafsilatlı bakacak olursak, Selçuklu hükümdarı Sencer'e dair methiyelerden ilkinde sultanın Allah tarafından taht ve taç ile yüceltilmesi, şahların şahı olarak tüm cihanın en kudretli hükümdarı oluşu, hançeri ve mızrağıyla sayısız düşmanın canını alışı vurgulanmıştır. Ayrıca sultanın cömertliği, başarıları, iyi idareciliğiyle ilgili üstün vasıfları ön plâna çıkarılarak hükümdar övülmüştür. Onun da en az Büyük Selçuklu Sultanları Alparslan (455-465/1063-1072) ve Melikşah kadar kudret sahibi olduğu Edîb Sâbir'in dizelerine yansımıştır. Ayrıca Sultan

⁴⁷ Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-şuarâ*, 146; Browne, *A Literary History of Persia*, 2/333.

⁴⁸ Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-şuarâ*, 177.

⁴⁹ Menûçihri, Taberistan'da hüküm süren Ziyârililerin (316-483/928-1090) ve Gaznelilerin (351-582/963-1186) saraylarında bulunmuş, bilhassa pek çok Arap şairin dîvânını ezbere bildiğinden İran şairleri arasında Arap edebiyatını en iyi bilen şair olarak tanınmıştır. Bk. Rıza Kurtuluş, "Menûçihri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/156-157.

⁵⁰ Fûrûzanfer, *Sühan ü Sühanverân*, 241.

⁵¹ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 6.

⁵² M. Teddîn-H. Hüseyinî-A. Yelmehâ, "Zarûret-i Tashîh-i Mücedded Dîvân-ı Edîb Sâbir-i Tirmizi", *Mecelle-i Mutalaât ve Pejuhişha-yi Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-i İsfahân* 38 (1383), 31-48.

⁵³ Fûrûzanfer, (*Sühan ü Sühanverân*, 240) ilaveten eserdeki gazellerin aşkı konu edindiğini zikretmiştir.

⁵⁴ Gökhan Gökmen, "Edîb Sâbir'in *Dîvânı*'nda Sultan Sencer Methiyeleri", *Nüsha* 52 (2021), 103-128.

Sencer'in adaleti methedilirken devrin diğer şairlerinin de eserlerinde adalet hususunda her daim bahsettikleri Sâsânî hükümdarı Enûşirvân (ö. 579) ile mukayese edilmesi de övgünün boyutunu göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Şöyle ki Enûşirvân klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Nûşirevân-ı Âdil olarak zikredilir ve ahlâk ve nasihat kitaplarında, şiir ve kasidelerde, mesnevîlerde adalet timsali olarak kendisinden sıklıkla bahsedilmekteydi.⁵⁵ Edîb Sâbir bu hususu dizelerine yansıtarak Sultan Sencer'in Nûşirevân-ı Âdil'i bile şaşkıncak derece âdil bir hükümdar oluşunu örnek olarak göstermiştir.⁵⁶

به بازار عدل تو از بس روانی

روان طیره گشته است نوشیروان را

Senin [Sultan Sencer] adalet pazarının düzgün işleyişi,

Nûşirevân'ı bile şaşkınlığa (hayrete) düşürür.

Edîb Sâbir, hükümdarı methettiği dizelerinde Selçuklu askerlerini de ihmâl etmemiş; onların yapmış oldukları fetihlerde eski İran imparatorlarından bile daha güçlü olduklarını *Dîvân*'ında zikretmiştir.⁵⁷ Sultan Sencer için yazmış olduğu bir diğer kasidesinde de bu defa İslâmiyet'i yücelttiği sürece hükümdarın devletine Allah'ın her zaman yardım edeceğinden, Doğu'da ve Batı'da herkesin Sultan Sencer'e tâbi oluşundan, kılıç, mızrak, ok gibi muharebe aletlerini ustalıklı kullanışı ve üstün savaşçı vasıflarından bahsederek Selçuklu Türklerinin hâkimini, idarecesini methetmiştir. Yazılana göre Doğu'dan Batı'ya herkes onun emirlerine boyun eğmekte hükümdar da saltanatını adalet ve emniyetle muhafaza etmektedir. Edîb Sâbir Nûşirevân-ı Âdil'e dizelerinde yer verdiği gibi yine dinî, tarihî, efsanevî şahsiyetlerle veyahut peygamberlerin çeşitli nitelikleriyle Sultan Sencer'i özdeşleştirerek onu yüceltmıştır. Edîb Sâbir ayrıca İran ve Türk edebiyatında çokça yer alan kavramları da beyitlerinde kullanmayı ihmâl etmemiştir. Bunlardan biri de insana ebedî bir yaşam sağlayan su olup, eserlerde farklı isimlerle de yer alan; Hızır ve İlyâs peygamberlerin içtiklerine ve bu sebeple ölümsüz olduklarına inanılan âb-ı hayâttir. Meşhur hükümdarın Selçuklu ordusunun sanki âb-ı hayâtı (âb-ı hayvân) tatmışçasına metanetli ve yenilmez oluşu şair tarafından şu şekilde ifade edilmiştir.⁵⁸

لشگر او چون سمندرگر بآتش در شود

همچنان آید که خضراز آب حیوان آمده است

Onun [Sultan Sencer'in] askerleri semender gibi ateşle karşılaşınca (muharebe edince)

Hızır'ın âb-ı hayvândan geldiği gibi ölümsüz olur.

Edîb Sâbir, Hâremzşâh Atsız'ın dindarlığını, adaleti ve lütuflarını methetmiş ve hükümdarı övmek için kullanılacak bütün kelimelerin onun kudreti karşısında eksik kalacağını belirtmiştir. Onun topraklarının uçsuz bucaksız olup Türkistan'da yenilmez ve muzaffer oluşundan, cihangirliği ve haşmetinden bahseden şair, tıpkı Sultan Sencer'de yaptığı gibi rızkının koruyucusu cihanın koruyucusu olan Hâremzşâh Atsız'ı tavsif etmek için de tarihî, mitolojik karakterlerle bağlantılar kurmuştur. Hâremzşâh Atsız'ın kudretini, iyiliğini, savaşçılık vasıflarını Cemşîd, Ferîdun, Rüstem gibi efsanevî İran hükümdarından örneklerle güçlendirmiştir. Edîb Sâbir ayrıca Hâremzşâh'ın sadece karakterini, hükümdarlığını değil yüz güzelliğini ve yakışıklılığını da satırlarına taşıyarak fiziksel

⁵⁵ Nurettin Albayrak, "Enûşirvân, Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/255-256.

⁵⁶ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 28; Gökmen, "Sultan Sencer Methiyeleri", 107.

⁵⁷ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 27-28; Gökmen, "Sultan Sencer Methiyeleri", 106-110.

⁵⁸ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 62.

nitelikleri için de methiyeler yazmıştır. Diğer yandan şiirlerine Hârezm'i de kendi memleketi olarak gördüğü burada yaşamaktan mutlu olduğu da yansımış, Hârezmşâh'ın ülkesine de methiyelerde bulunmuştur.⁵⁹ Onun Hârezmşâh Atsız'ı övdüğü dizelerinden biri şöyledir:⁶⁰

بو المظفر خسرو اتسز شاه تركستان كه هست

بر ضمین مملکت چون آسمان فرمانروا

Türkistan'ın Şâhı el-Muzaffer Hüsrev Atsız ki,

Memleketin toprağında göklerin hâkimi gibidir.

Sultan Sencer ve Hârezmşâh Atsız'ın haricinde kendisinin yüksek mevkilere gelmesinde rolü olan Seyyid Mecdüddin Ebü'l-Kâsım Ali b. Ca'fer'den de kasidelerde övgülerle zikredilmiştir.⁶¹ Ebü'l-Kâsım Ali b. Ca'fer'in kendisinin hâmisi olduğu ve Edîb Sâbir'i gözettiği, bu dünyada hem ruh hem yüz güzelliğinde eşi benzerinin bulunmadığı, Horasan'ın reisi olup onun buradaki koruyuculuğu ve iyi vasıflarını Irak'ta uzaktaki diğer merkezlerde yaşayanların kıskandığı kasidelerde geçmektedir. Ayrıca Mecdüddin Ebü'l-Kâsım'ın hitabet gücünden, güzel sözlerinden, faziletlerinden, cömertliğinden, dinî ve ahlâkî yüceliklerinden de övgü ve hayranlıkla bahsedilmiştir. Edîb Sâbir ayrıca Süleyman b. Atsız, Fahrülmülk b. Nizâmülmülk, Mes'ûd b. İbrahim Gaznevî, Alâeddin Muhammed ve daha pek çok önemli görevlerde bulunmuş hükümdarlar, vezirler çeşitli devlet adamları ve din büyükleri hakkında methiyeler de kaleme almıştır. Onun özellikle Horasan ve Mâverâünnehir çevresinde yaşamış olan pek çok tarihî şahsiyete kasidelerinde yer vermesi Türk tarihi açısından *Dîvânı*'nın ehemmiyetini artırmaktadır.

SONUÇ

Her ne kadar hayatına dair fazla malumat bulunmuyor olsa da Selçuklu döneminde Farsça söyleyen şairler arasındaki ehemmiyeti ve tesiri, sultanlar nezdindeki itibarı ve saygınlığı, yaşadığı devirde ve kendinden sonraki dönemde İran edebiyatına katkılarıyla Edîb Sâbir, iz bırakan etkili saray şairleri arasındadır.

Onun tarihî rolü ve edebiyata etkileri şüphesiz önemli olmuş; hatta kendisi de bizzat talebeler yetiştirerek eseri dışında da ilmî faaliyetlere katkı sağlamıştır. Sultan Sencer ve Hârezmşâh Atsız gibi devrin iki büyük Türk hükümdarı tarafından kendisine teveccüh gösterilmesi, Edîb Sâbir'in konumunu giderek yükseltmiştir. Sultan Sencer tarafından devlet hizmetlerinde görevlendirilişi Edîb Sâbir'i, yalnızca eserler telif etmekle ilgilenen devrin diğer saray şairlerinden ayrı bir yere koymuştur. Elçilik hatta casusluk vazifesini yürütürken kendi hayatını tehlikeye atarak vaziyeti Sultan Sencer'e iletmesi, bu süreçte hızlı hareket ederek suikast teşebbüsünde bulunacakları tafsilatlı şekilde çizip betimlemesi, Edîb Sâbir'in sanattaki hünerlerini ve tıpkı bir kumandan gibi cesaretini göstermektedir.

Bununla birlikte Sultan Sencer'i hadiselerden haberdar edişinin hemen akabinde, Edîb Sâbir'in aslında risâlet için değil casusluk amacıyla yanında bulunduğunu anlayan Hârezmşâh Atsız'ın emriyle katledilişine dair rivayet günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak işin aslının böyle olmadığına dair birtakım görüşler de bulunmuş ve çalışmada da *Edîb Sâbir Dîvânı*'ndan örneklerle belirtilmiştir. Tarihî açılardan baktığımızda Cüveynî gibi önemli bir devlet adamı ve tarihçinin kaleminden çıkması ve kaynaklara yansması sebebiyle mezkûr rivayet kabul edilmektedir. Ancak muhakkak ki edebî ve sosyal açılardan da bu hususun hem Edîb Sâbir'in hem de başta Reşîdüddin Vatvât olmak üzere aynı dönemlerde yaşamış şairlerin dizelerinden tafsilatlı şekilde incelenmesi gerekmektedir.

⁵⁹ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 22-23, 55-59.

⁶⁰ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 22.

⁶¹ Edîb Sâbir, *Dîvân*, 24-27, 31-38, 40-41 vd.; Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, 146.

Edîb Sâbir her ne kadar Sultan Sencer'in isteğiyle Hârezmşâh Atsız'ın yanına gönderilmişse de Hârezmşâh'la da yadsınamayacak şekilde büyük bir bağ kurmuştur. *Dîvânı*'nda Hârezmşâh Atsız'dan ve ailesinden övgülerle söz eden çok sayıda methiyenin bulunması, yanında kaldığı süre boyunca hükümdarı hâmîsi olarak benimsediğini göstermektedir.

Edîb Sâbir'in kasidelerinde kendinden önceki ve çağdaşı şairlerden sıkça bahsetmesi edebiyat tarihi açısından da eserini değerli kılmıştır. Ayrıca şair, günümüz okuyucularında bile etki yaratacak şekilde sade, hoş, canlı ve akıcı bir üslupla beyitlerini yazmış; karmaşık benzetmelerden kaçınmıştır. Burada daha ziyade biyografisi, tarihî misyonu, dönemine etkisi tetkik edilen Selçuklu dönemi şairinin, manzumelerinin incelenmesiyle de hayatı ve faaliyetleri hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkacağı aşîkârdır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Nurettin. "Enûşîrvân, Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Armutlu, Sadık. *Büyük Selçuklu Şiiri*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Avfî. *Lübâbü'l-Elbâb*. nşr. Edward Browne-Mirza Muhammed. 2 Cilt. Londra-Leiden, 1906.
- Azar Nasrabadî, Gülseren. *Hârezmşâhlar Döneminde Diplomasi ve Elçilik Faaliyetleri*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2021.
- Beyhakî, Ali b. Zeyd b. Muhammed. *Lübâbü'l-Ensâb ve'l-Elkab ve'l-A'kab*. nşr. Seyyid Mehdi Recâi. Kum, 2007.
- Browne, Edward. *A Literary History of Persia*. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1956.
- Bünyadov, Ziya. *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*. çev. Tural Rızayev. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Ceceli Dursun, Gülseren. "Selçuklu Devleti Sonrası İsmâîlîlerin Faaliyetleri ve Hârezmşâhlar ile Münasebetleri". *Bozkır'ın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019, 321-340.
- Cüveynî. *Tarih-i Cihan Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Devletşah-ı Semerkandî. *Tezkiretü's-Şuarâ*. çev. Necati Lugal. *Şair Tezkireleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Edîb Sâbir. *Dîvân-ı Edîb Sâbir-i Tirmizî*. nşr. Ahmed Abdullayev. Tahran: İntişârât-i Beyne'l-Milel-i el-Hüdâ, 1380.
- Fehd, Tefik. "İlm-i Ahkâm-ı Nücüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/124-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Fürûzanfer, Bediüzzaman. *Sühan ü Sühanverân*. Tahran: İntişârât-i Zevvâr, 1387.
- Gökmen, Gökhan. "Edîb Sâbir'in *Dîvânı*'nda Sultan Sencer Methiyeleri". *Nüsha* 52 (2021), 103-128.
- Hamdullah el-Müstevfî. *Târih-i Güzide*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Hândmîr. *Habîbü's-Siyer fî Ahbârî Efrâdi'l-Beşer*. nşr. Muhammed Debîr Siyâkî. 2. Tahran, 1353.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fi't-târih*. çev. Abdülkerim Özyayın. 11. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Kaya, Pınar. "Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler". *Tarih Dergisi* 58 (2013), 43-64.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Kurtuluş, Rıza (2004). "Menûçihri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Mahcûb, Muhammed Ca'fer. *Sebk-i Horâsânî der Şi'r-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-i Firdevs, 1345.
- Mîrhând. *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*. 4. Tahran: Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, 1339.
- Morrison, George. "Persian Literature from the Earliest Times to the Time of Jâmî". *History of Persian Literature from the Beginning of the Islamic Period to the Present Day*. Leiden: Brill, 1981, 1-82.
- Muhammedcanov, Abdullah. "Tirmizî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/200-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Muhammedî, A.-Hüseynî M.-Parestegarî İ. “Tahlîl ve Berresî-yi ‘Katl-i Edîb Sâbir’ bâ Tekkiye-i ber Gozereşhâ-yi Târihî ve Müstenidât Sorudehâ-yi û”. *Pejuhiş-i Zebân ve Edebiyât-i Fârsî* 51 (1397), 97-122.
- Nefîsî, Saîd-i. *Târih-i Nazm u Nesr-i der İran ve der Zebân-i Fârsî: Tâ Pâyân-i Karn-i Dehum-i Hicrî*. Tahran: İntişârât-i Furûgî, 1363.
- Ocak, Ahmet. “Bir Terör Örgütü Olarak Bâtînilik ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”. *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 163-178.
- Örs, Derya. (2012). “Vatvât, Reşîdüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/573-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hârizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hasan Sabbâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/347-350. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. “Kutbüddin Hârizmşâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/484-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mürsel. “Edîb Sâbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/425. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öztürk, Murat. “Bilâdü’ş-Şâm’daki Haçlı Tehlikesine Karşı Sesini Duyuramayan Kadı, Âlim, Sefir: Ebû Sa’d el-Herevî”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11 (Aralık 2019), 153-170.
- Safâ, Zebihullâh-i. *İran Edebiyatı Tarihi*. çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüsha Yayınları, 2002.
- Safâ, Zebihullâh-i. “Adîb Sâber”. *Encyclopaedia Iranica* 1/5 (1983), 460-461.
- Şehriyâr, Muhammed Hüseyin. “İran Şiirinde Üslup ve Ekoller”. çev. Fahrettin Coşkuner. *Nüsha* 5/16 (2005), 131-142.
- Taneri, Aydın. “Hârizmşâhlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Teddin M.-Hüseynî H.-Yelmehâ A. “Zarûret-i Tashîh-i Mücedded Dîvân-ı Edîb Sâbir-i Tirmizî”. *Mecelle-i Mutalaât ve Pejuhişha-yi Dânişkede-i Edebiyât ve Ulüm-i İnsâni Dânişgâh-i İsfahân* 38 (1383), 31-48.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu‘cemü’l-Büldân*. nşr. Dâru Sâdır. 2. Beyrut, 1397/1977.